

Fikri GÜL*

Vicdanın Neliği Üzerine: Rousseau-Kant Örneği

Özet

Bu çalışma, ahlak felsefesinin temel kavramlarından biri olan *vicdanın* neliğini sorgulamak ve ahlak önermelerine temel olması bakımından aralarında etkileşim olduğuna inandığımız Rousseau ve Kant örneği üzerinden *vicdan* kavramını temellendirmeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken ilk olarak Rousseau'nun, *vicdan* kavramını nasıl anlamlandırdığı üzerinde durulmuş ve Onun yapıtlarında çok açık olmasa da *ahlak duygusu* olarak ele aldığı bu kavramın içeriği tartışılmıştır. Daha sonra ise Kant'ın, temellendirilemeyecek olan eski metafizik alana ait *öznel bir duyum* olarak gördüğü *vicdanın* değeri sorgulanmıştır. Ayrıca, Kant'ın ahlak felsefesinin odağını oluşturan *ödev ahlakı* ile ilgili temel tespitlerine yer verilmiştir.

Anahtar Terimler

Vicdan, Ahlak, Ahlak Duygusu, Ahlak yasası, Ödev Ahlakı, Rousseau, Kant.

On What of Conscience: Rousseau-Kant Example

Abstract

This study aims to question what of conscience, one of the basic concepts of moral philosophy, and to make the basis of conscience concept on Rousseau and Kant example, which we believe to have been an interaction between, in point of being a basis to ethics proposing. In doing this, how Rousseau interpreted the concept of conscience was focused first and though not very clear in his works, the content of this concept, which he treated as moral sense, was discussed. Then, value of conscience was questioned, which Kant thought as a subjective sensation belonging to old metaphysics that can not be fixed. Additionally, the Kant's main fixations about duty ethics forming the focus of moral philosophy were given place.

Key Terms

Conscience, Moral, Moral Sense, Moral Law, Duty Ethics, Rousseau, Kant.

* Yrd. Doç. Dr.; Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Öğretim Üyesi.

Bir eylemin ahlaki değerinin sorgulanmasına yarayan, bir tür doğal ayırt edici olarak da adlandırabileceğimiz vicdan, ahlak felsefesinin temel kavramlarından biridir. Bu bağlamda vicdan, “iyiyi kötüden ayırma yeteneğinin özel bir adı”(Bertrand 2001: 21) başka bir deyişle, “bireyde veya ahlaki özne ya da failde varolan doğru ve yanlış duygusu”dur (Cevizci 2000: 983). Bu yönüyle bakıldığında *vicdan*, öznel varlığın duysal ve düşünsel güçleri arasında bir tür yargısal denge sağlayan tinsel bir unsur, bireyin kişiliğinin gelişmesine paralel olarak güçlenen bir yetenektir (İzveren 1980: 98). *Ahlaki bilinç* olarak da ele alınan vicdan (G. Vesey and P. Foulkes 1990: 67), bireyin davranışlarıyla ilgili kendisine dönük yargıda bulunmasını sağlayan dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapabilen bir güçtür.

Vicdanın neliğini sorgularken genel olarak iki yaklaşım biçimi ile karşılaşabiliriz. Bunlardan ilki; “vicdanı, sosyal kanunlar ile karıştıran ve bizde yerleşmiş olan şeylerin bize verdikleri inançlardan başka bir şey olmadığını ileri süren teoridir. Diğeri ise, vicdanı, değişmez, ebedi ve mutlak bir kanun şeklinde gösteren teoridir. Bu teoriye göre vicdan, adeta bir işçinin yaptığı şeyde bıraktığı damga gibi, yaratıcı tarafından en yüksek bir işaret olarak, kalplerimize nakşedilmiş ilahi bir nişandır”(Bertrand 2001: 27). Bu iki teoriye üçüncü teori olarak da evrimcilerin vicdanla ilgili görüşlerini dahil edebiliriz. Onlara göre de vicdan, “ne kanunlar ve kurumlarla açıklanan sosyal bir inanış ne de mutlak emirleri açıkça ortaya koyan içsel bir sestir. Vicdan, yavaş ve dereceli bir evrimden kaynaklanır”(a. e., 27). Hangi açıdan bakılırsa bakılınsın şu çok açıktır ki, vicdan, bir çeşit *ayırt edicidir* ve *içsel* bir denetim alanıdır. Bize, ötekinin varlığını hissettiren ve onlarla beraber yaşamının erdemini öğütleyendir.

Ahlaksal yaşamayı bilgiye, bilgili olmayı da erdeme dayandıran Sokrates’ten başlayarak felsefe tarihinin çeşitli evrelerinde öne çıkan ahlak görüşleri, çoğunlukla “ahlak duygusu” ve “ahlaklı olmak” kavramlarının içini doldurmaya çalışmışlardır. Burada, felsefe tarihinin geniş yelpazesi içerisinde tek tek filozofların vicdan kavramını nasıl ele aldıklarını ortaya koymak yerine, aralarında ahlak önermelerine temel olması bakımından etkileşim olduğuna inandığımız Rousseau-Kant örneğini tartışmaya çalışacağız.

İnsani ve akli bir meleke, içsel bir duygu, Tanrı’nın sesi ve bir çeşit ahlak duygusu gibi farklı anlamlarda kullanılan *vicdan*, Rousseau’nun yapıtlarında (çok açık ve sistematik olarak doğrudan ele alınmasa bile), insan doğasının bir ürünü, insanın ahlaki ve ruhsal yapısında çok önemli yer tutan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Rousseau açısından bakıldığında vicdan, merhamet duygusu ile aynı kaynaktan gelmektedir. Kişileri merhamet duygusuna iten sebep her ne ise vicdanın kaynağı da odur. “...o, yaratılıştaki bir duygudan ileri gelir. Bilgin olmaksızın bizi insan yapan, ahlaki incelemeler içinde yaşamımızı bitirmeden insan düşüncelerinin o geniş denizinde güven ve inançla yönlendiren, yanılmayan ve yanıltmayan”(Rousseau 2002: 186) dır. *Vicdanın*, yaratılıştaki bir duygudan ileri geldiğini söyleyen Rousseau, içgüdülerin beden için taşıdığı anlam her ne ise, vicdanın da ruh açısından aynı anlamı taşıdığını ileri sürer. Bir başka deyişle vicdan, insanın gerçek kılavuzudur (Rousseau 2002: 186, Dent: 328). İyilikle kötülüğü ayırt edebilen, insanları Tanrı’ya yaklaştıran öz, göksel bir ses, güçsüz insanların yegane dayanağı, ölmeyen ve kontrolsüz bir akıl gücünün ya da yasadışı aklın insanı sürükleyebileceği kötülüklerden kurtaran şeydir (Rousseau 2002: 186).

İnsanı özgür ve ahlaki bir varlık olarak gören Kant, düşünsel (duyular-üstü, metafizik) olana ulaşmak için “ahlak bilinci”nin olması gerektiğini söyler. Rousseau’da kesin olarak belirlenmemiş ve doğası açıklanmamış ahlaki bir duygudan ibaret olan vicdan, Kant’ın ahlak felsefesinde eski metafizik alana ait, bilgisel olarak temellendirilemeyecek, öznel bir duyum, bir çeşit içsel bir duyguya karşılık gelir.

Rousseau’nun insan doğasının değerini öne çıkaran yaklaşımına baktığımızda görürüz ki, “*vicdan*”la “*ahlak duygusu*” aslında aynı şeyi ifade etmektedir ve bu duygu sayesinde tanrısal olan bize açılmaktadır. Bu duygu yardımıyla duyular-üstü gerçeklikle bağlantı kurulur. Böylece insanın özgürlüğe dayanan ahlaki yönü de, fenomenler dünyası içinde değil, duyular üstü olanda, yani metafizik alanda değerlendirilir.

Rousseau’ya göre insan, iyiyi ya da kötüyü seçme özgürlüğüne sahiptir. Ona göre, “özgürlüğünden vazgeçmek, insan olma durumundan ve böylece insanlık haklarından ve hatta insan olmanın verdiği görevlerden de vazgeçmektir” (Rousseau 1954: 8). İnsan, karar vermesi söz konusu olduğunda özgür bir eyleyen olarak bunu yapar. Yani, özgür iradesiyle bir şeyi seçer veya seçmez. Vicdan da, özgür bireyin gerçek kılavuzudur. İyiyi seçmek ya da kötülüğü reddetmek de bir seçim olduğuna göre, bu seçimlerin ortaya çıkmasında vicdanın sesi ancak tanrısal düzenin insanın içindeki yansımaları olarak ele alındığında anlamlı hale gelebilir. Bir başka deyişle, “insanın gerçek iyiliği de bu düzene, yani vicdana uygun davranmasında yatar” (Dent: 328).

Kant da, insanın bedensel olarak fenomenler dünyasına bağlı olmakla beraber, yine de özgür olduğunu söyler. Akli sayesinde insan, fenomenler dünyasının üstüne yükselip bu dünyaya bir anlam kazandırır. Bunu, ahlak yasası ile yapar. Ahlak yasası da, insana ödevden çıkan eylemler yapmasını emreder. Ödev de, bir bakıma aklın sesini, insanın en yüksek değerini dile getirir. Kant’ın ahlak anlayışının temelini oluşturan “otonomi” kavramı, insanın ahlaki eylemlerini belirleyen, sınırlarını çizen ve istenç kavramını içinde barındıran ahlaksal bir ilke konumundadır. Bu yönüyle bakıldığında Kant’ın “ödev ahlakı”, tüm ahlaksal öğelerin kendisinde toplandığı esaslı bir kaynak durumundadır. Ödev ahlakının özünü oluşturan “iyi istenç” ise, bizatihi kendisi iyi olan, başka değerli olan şeylerin kötüye kullanılmasına karşın kendisinin mutlak değeri olan, yani doğrudan doğruya her koşul altında iyi olarak görülebilecek olan bir şeydir. Kant’ın ifadesiyle, “dünyada, hatta dünyanın dışında bile iyi istencin haricinde kayıtsız şartsız iyi olarak görülebilecek hiçbir şey düşünülemez” (Kant 1993: 7). Eylemlerin ahlaki bakımdan değerlendirilmesinde başvurulan ölçüt kuşkusuz ki, “iyi istenç”tir. *Vicdan* dediğimiz şey de tam burada ortaya çıkmaktadır. Yani, neyin iyi ya da kötü olduğunu, neyin insan doğasına uygun olup olmadığını ve ahlaki eylemin sınırlarının nasıl çizilmesi gerektiğini ortaya koyar. Çünkü Kant, bir eylemin ahlaksal değerini eylemin başarısında veya sonucunda değil, eylemin arkasındaki düşünüşte görür. “Salt akılcıca belirlenmiş bir istencin istediği şey doğrudan doğruya iyidir, hor gördüğü de kötü. Başarı ya da başarısızlık ahlaksal isteme için ikinci planda kalır; isteme ve eylemlerimizin ahlaksal değeri için başarı ve başarısızlık hiçbir zaman karar verdirici olamazlar” (Akarsu 1982: 210). Eylemin arka planında olan iyi niyet ise, eylemin başarısına ya da sonucuna bakılmaksızın o eylemle ilgili ahlaki öznenin takındığı tutumu ifade eder. Kant’a göre, bir eylemi kendiliğinden iyi yapan da, eylemin doğrudan doğruya ödevden çıkması, yani eylemin zorunlu olarak yasa karşısındaki saygıdan kaynaklanmasıdır. Yasa karşısındaki saygı, insandaki “ahlak duygusu”nun bir ürünüdür.

Ahlak duygusu ise, Rousseau'nun vicdan dediği şey, yani ilkesel olarak insan davranışlarının kendiliğinden sorgulandığı ve anlamlandırıldığı bir duygudur.

İnsanın *varlık şartlarının* en önemlisi olarak özgürlüğü gören Kant, insanın yapıp-etmelerinin mekanik temelli olmadığını, isteyen ve seçen bir varlık olarak insanın evrende inisiyatif aldığını, aksi halde belirlenmiş ve yapıp-etmeleri sınırlandırılmış bir insan doğasının özgürlüğünden söz edilemeyeceğini söyler. Belirlenmiş ve kendisine zorunlu olarak uyulması emredilmiş yapıp-etmelerden hiçbir şekilde insan sorumlu değildir. Eğer böyle olsaydı vicdan, bireyin eylemleriyle ilgili olarak ona ne hesap sorabilir ne de bir yargıda bulunabilirdi (Mengüşoğlu 1969: 78).

Rousseau, insanın iyiyi ya da kötüyü seçme özgürlüğüne sahip bir varlık olduğunu dile getirirken aslında anladığı şey, insan doğasına uygun olan ahlaki özgürlüktür. O, “kendi özgürlüğümüzü güvenli ve değerli kılacak koşulun, başkalarının haklarının kutsallığını kabul etmek olduğunu fark ettiğimizde, diğerlerinin efendisi olmak üzerine kurulmuş bir toplumsal yapıyı aşabiliriz”(Dent : 266) der. Bu da bizi Kant'ta ki, özgür eylemin sadece kendi istencine uyararak ve bilinçle eyleyerek olanaklı olabileceği düşüncesine götürür. Her iki düşüncede de özgürlük, ahlaki eylemin ve dolayısıyla da vicdani karar vermenin ön koşulu olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda *vicdanı*, ahlaki eylemlerin değerinin sorgulanmasının yanı sıra, bir *farkındalık*, bir *seçiş* olarak da ele alabiliriz. Bu seçim hiç kuşkusuz ki, özgürlük ekseninde ve özgürlüğün ruhuna uygun bir seçim olacaktır.

Ahlak yasasının varlığını özgürlük idesine dayandıran Kant, insanın ahlaki deneyimleri ile ahlak ilkelerinin uyumunun koşulsuz buyruklarda kendini gösterdiğini söyler. Ahlakilik bu anlamda bir değer olarak karşımıza çıkar. Eylemlerin arkasındaki iyi istenç koşulsuz buyrukla birleştiğinde anlamlı olabilir. Dolayısıyla ahlaklılık, özgürlüğün zorunlu yasası olarak ortaya çıkmaktadır (Urmson 1960: 206-207). Rousseau'nun vicdan dediği şey, Kant'ta, eski metafizik alana ait ve bilgisel olarak temellendirilemeyecek “*özel bir duyum*” anlamında ele alınmıştır. Yasa niteliğinde ve bilgisel olarak temellendirilebilecek gerçeklikler peşinde olan Kant, ahlak yasasını da bu çerçevede değerlendirmiştir. Bir başka ifadeyle, Kant'ın ahlak yasası dediği şey aslında bilgisel olarak temellendirilebilecek ve gelecekte de bilim olabilecek nitelikte olan metafiziğe karşılık gelir*. Bu yönüyle bakıldığında ahlak yasası, özgürlük temeline dayanır. Özgürlük, ahlak yasasının varlık nedenidir ve akılla kavranır. Aynı zamanda her ahlaki yargılamanın da önkoşuludur. Kant'a göre salt akıl idesi olan özgürlük, *otonomiden* başka bir şey değildir. Otonomi ise, kendi aldığı kararlara kendisi uyan, yani özgürlük idesine uygun eyleyen insanın bir özelliğidir. İnsanın, nedensellik yasasından başka bir yasaya, yani kendi yasasına bağlı olması demektir. İnsanın kendi yasası da, *kategorik imperatif* tir, yani *ahlak yasasının* kendisidir.

Kant'a göre, bir eylemin iyi olabilmesinin koşulu kuşkusuz ki ödevden çıkmış olmasına bağlıdır. Sadece ödevin belirlediği, sınırlarını çizdiği bir istenç “*iyi*” olabilir. İyi istencin iki temel görünüşü vardır. Bunlardan ilki, eylemin ödevden çıkmış olması, ikincisi ise, eylem kararını veren *ilke(maxime)*dir. Bir başka deyişle eylemin “*iyi*” olması, sonucuyla değil dayandığı ilkeyle ilgilidir. “...ahlak yasalarına göre yargıda

Bu makaleyi değerlendiren hakemin tespit ve değerlendirmeleri, özellikle de Kant'ın vicdan kavramına bakışına yönelik değerlendirmeleri, benim için son derece önemli ve yapıcı olmuştur. Katkılarından dolayı kendilerine teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

bulunmayı, kendi eylemlerimizi olduğu kadar başkalarının da özgür eylemlerini gözlemlemeyi izleyen doğal bir uğraşı, adeta bir alışkanlık haline getirmek ve onu, önce eylemin nesnel olarak ahlak yasasına uygun olup olmadığına, uygunsa hangisine uygun olduğunu sorarak keskinleştirmekdir” (Kant 1994: 171). Ahlak yasasına uygunluk koşulsuz, otonom ve özgür eylemle olanaklıdır. Bu süreci bir çeşit kıyas yöntemiyle (akıl yürütme) denetleyen de, vicdandır.

Bilinç olgusu olarak da kabul edilen vicdan, “...kişilerin kendi eylemlerini değerlendirmede görelî-zamanda-mekanda sınırları çeşitli birimlerle çizilebilen gruplara göre değişik ve değişken- ölçüler sağlayan, dolayısıyla etik ilişkilerinde kişileri kendi eylemlerine ancak değer biçmeye götüren bir “danışman” ve bu değer biçmelerine ilişkin kişilerin bir duyusu” (Kuçuradi 1996: 155-156) olarak değerlendirildiğinde, kişi hem kendi eylemini hem de kendisi dışındaki eylemleri, kendi değer atfetmelerine göre yargısal bir denetime tabi tutacak ve böylelikle nesnel olmaktan çok öznel bir tercih yapacaktır. Kant açısından bakıldığında, ahlak yasasını oluşturan temel gerçeklik her ne ise, kişinin yapıp-etmeleri de bu gerçeklik bağlamında değerlendirilmelidir. Yani, öznel bir tercih de olsa vicdani ilke geneli, evrensel olanı dikkate alarak karar verecektir. Bu ilke kuşkusuz ki, ahlaki iyi olanı ortaya çıkarmaya ve genel iyiliğe (Rousseau’nun deyişiyle *ortak yarar* ilkesi doğrultusunda) katkı sağlamaya dönük bir ilkedir. Her nasıl eylesen eyle ancak, tümel olan, zorunlu ve koşulsuz olan “genel bir yasa olmasını isteyebileceğin bir ilkeye göre eyle”. Dolayısıyla kategorik imperatif (koşulsuz buyruk), genelde bir yasaya göre eylemek ve insanlığı, kendinde bir araç olarak değil bir amaç olarak görecektir şekilde eylemektir. Bu belirleme aynı zamanda aklın da kendini genel bir yasa ile dile getirmesini sağlayacaktır. Bir başka deyişle, insanın özgür ve ahlaki bir kimliğe sahip olabilmesi için kendi yasasını kendisinin koyabilmesi, yani otonom olması gerekir. Bu da, akıl sayesinde olanaklıdır.

Rousseau’nun vicdan diye adlandırdığı ahlaki ilke, toplumsal yaşamın vazgeçilmez ilkesi olan dayanışma ve düzen fikrinin benimsenmesinde bireylere kılavuzluk eden, onları teşvik eden dinamik bir güçtür. O güç ki, hem bireylerin kendi iyiliklerine yönelmelerini hem de başkalarının iyiliğini teşvik etmelerini sağlar. İnsanların iyiyi seçerken aynı zamanda evrendeki tanrısal düzeni de seçtiklerini, yani tanrısal düzenin evrendeki iyiliğin bizatihi kendisi olduğu düşüncesi, Rousseau’nun vicdan kavramını doğrudan Tanrı ile ilişkilendirmesinin gerekçesini de bize göstermektedir (Dent 1989: 234-237). Kant, “ahlakın doğası nedir” sorusuna verdiği cevapta, “ödev” ile “zorunluluk” kavramları arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koymayı amaçlamış, tercihini hiçbir dışsal koşul ve zorunluluk içermeyen bizatihi kendinde iyi olan “ödev”den yana kullanmıştır. Çünkü, zorunluluk doğrudan nesnel varoluşu ile ilgilidir. Ödev ise, “yasaya olan saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur” (Kant 1993: 13), ahlak yasasının kendisidir. Eğer bir zorunluluk aranacaksa bu zorunluluk, istencin ahlak yasasıyla uyumlu olmasını gerektiren türden bir zorunluluk olmalıdır (Popkin & Stroll 1975: 37-41). Buradaki zorunluluk, istemenin kendi kendini bağlaması, yani kendi kendine yasa koyan öznenin kendi koyduğu yasalara (otonomi) yine kendinin uymasıdır. Kant’a göre ahlaksal isteme, doğrudan doğruya eğilimlerden gelen ve basitçe türden bir mutluluk isteme değil, yasa ile belirlenmiş, “yasa karşısındaki saygıdan” dolayı istenen şeydir.

Bir taraftan akıl sahibi bir varlık olarak düşünülür dünyanın üyesi olan insan, diğer taraftan da, duyuları yardımıyla dünyayı kavrayan ve tabiat varlığı olan insan.

İnsanın bu düalist yönü, onun, görüngüler dünyasının bir üyesi olarak doğal nedenselliğe bağlı bir varlık; düşünülür dünyanın bir üyesi şeklinde ele alındığında ise özgür bir varlık olarak düşünülmesini mümkün kılar. Ahlaksal olan ise, doğa yasalarına değil, ahlak yasalarına olan bağlılığı ifade eder. Kant'a göre "ahlaki" dediğimiz şey, insanın saf pratik akıl yönüyle ilgilidir. Bu yönüyle bakıldığında eğilimlerin, içgüdülerin ve eylemin sonuçlarının ahlaki olmakla bir ilişkisi yoktur. Çünkü bunlar fenomenler dünyasında bulunan empirik şeylerdir. Ahlaksal isteme ise, eğilimlerden ve içgüdülerden kaynaklanmayan, doğrudan yasa düşüncesi ile belirlenmiş istemedir. Rousseau'nun vicdan dediği şey de, insanın duyular üstü gerçeklikle bağlantı kurmasıyla ortaya çıkan, ahlak duygusu şeklinde beliren ve tanrısal olanın insana kurmasını sağlayan bir duygudur (Rousseau 2002: 186-191).

Vicdanın, insanın ahlak ve ruh dünyasında önemli bir yeri olduğuna inanan Rousseau, bireylerin sosyalleşmesinde, ortak değerler etrafında toplanmasında ve ortak iyiye yönelmesinde ona işlevsel bir rol yükler. Böyle olmasaydı "...doğru bir insanın kendi zararına genel iyiliğe yardım etmesi, ölümü bile kabullenmesi" (Rousseau 2002 : 185) başka ne ile açıklanabilirdi? Kuşkusuz ki, ahlaki bir iyilik olmasaydı ortak değerler etrafında toplanmak ve ortak iyiye yönelmek imkansız olurdu. Vicdan, tutkuların köreltiği ruhumuza ışık tutar. Doğanın dilini kullandığı için de, bizatihi iyiliğin kendisidir. Yalnızlığı, huzuru ve sakinliği sever. İnsanı ruh dinginliğine kavuşturur. Önyargılar, temelsiz saçma görüşler, tutkular ve katı inançlar onun en büyük düşmanıdır. Bedenin mutluluğa karşı oluşturduğu engellerden kurtulmak ancak vicdan sayesinde mümkün olabilir. Vicdan, kişileri ruhsal olgunluğa ve tanrısal olanı anlamaya yöneltir. İyiliği sever, kötülüğü reddeder. Bu uğurda insana kılavuzluk eder (a. e., 196-198).

Rousseau'ya göre, tüm ulusların ortak inançlarına dayanan ve doğanın kutsal sesi olarak görülen vicdan, "kendi eylemlerimizi ve başkalarınınkini iyi veya kötü diye yargılayan, kalplerimizin derinliklerine adalet ve erdemle yazılmış doğuştan bir ilke"(a. e., 184)dir. Bu ilkeyi yok saymak, içimizdeki bu acılı haykırışı duymamak boşuna bir çabadır. İnsanın içinden gelen bu ses, doğanın sesidir ve bir tür farkındalıktır. Rousseau'nun, insanın doğası gereği "iyi" olduğu düşüncesinden hareketle, bu doğaya sahip bir insanın vicdanının da bizi hep iyiyi istemeye götüreceğini ve yanıltmayacağını söyleyebiliriz. Kant da, yalnızca saf pratik akılla belirlenmiş bir istencin istemelerinin doğrudan iyi olduklarını söyler. Çünkü Kant'a göre ahlaksal isteme, doğrudan doğruya yasa düşüncesi ile ilgilidir ve bu yasa da, otonom ve özgür bireyin gerçek kılavuzudur. Kant'ın vicdan dediği şey de, bilinç ve farkındalığı içinde barındıran öznel bir duygudur.

Rousseau'nun merhametle vicdan arasında kurguladığı özsel ilişki, her iki duygunun da aynı kaynaktan geldiği ve ortak bir kökene sahip olduğu gerçeğine dayanmaktadır. "Her iki durumda da, bizi kendi doğamızı ve kendi iyiliğimizi izlemeye yönelten şey doğamızdır. Vicdanda, Tanrı düzeninin bir unsuru olarak doğamızın ihtiyaçları açığa çıkarken, merhamette bu bütünün yalnızca bir parçası ortaya çıkar. Her ikisi de, bireylerin kendi iyiliklerine yönelmesini ve başkalarının iyiliğini teşvik etmesini sağlayan düzenden kaynaklanır" (Dent 1989: 329). Vicdan, insanın doğasını mükemmelleştiren, davranışlarına ahlaki yön veren ve onu diğerlerinden üstün kılan şeydir. Kuralsızlığın yerine, kuralı; kaosun yerine, uyumu; anlamsızlığın yerine de, anlamı koyandır. İnsanın kendine, ötekine ve doğaya yabancılaşmasını önleyendir. İnsanın kendini tanımasını ve kendini bilmesini sağlayan bir tür yol göstericidir.

Rousseau açısından bakıldığında doğası gereği iyi olan insan, vicdani olanla-olmayanı ayırt edebilecek bir yetiye sahiptir. Bu yeti, hem vicdanın neliği üzerine insana çıkarım yapma gücü sağlayacak hem de vicdan dediğimiz şeyin işlevselliği ile ilgili bizi bilgilendirecektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Rousseau, *vicdamı*, doğuştan getirilen, iyiyi ve kötüyü ayırt etmemizi sağlayan ilahi içgüdü, tanrısal bir ses, yanılmaz bir yargıç olarak ele almaktadır. Bu yönüyle bakıldığında, vicdan dediğimiz ahlaki ilke Rousseau’da, bir çeşit ahlak duygusu şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu duygu, hem ahlaksal olanı idrak eden hem de ahlaksal iyi olanı gerçekleştirmeyi amaçlayan bir duygudur. Rousseau’nun insanın doğası üzerine yaptığı belirlemeler (insanın doğası gereği iyi olduğu ve kötülüğe bulaşmadığı düşüncesi) dikkate alınır, vicdan denen duyusun insanın özünü örtüşen bir yönünün olduğunu söyleyebiliriz. İnsanın kendisinden beklenene uygun davranışlar (adil olma, paylaşma, kötülük yapmama vb. gibi) sergilemesini salık veren vicdan, kişisel beklentilerin söz konusu olduğu yerde maskelenen bu duyguların açığa çıkmasına yardımcı olan dinamik bir güçtür. Bu güç, bireyin hem kendisinin hem de ötekinin iyiliğine yönelmesini sağlar ve bir tür otokontrol görevi yapar. Bu yönüyle bakıldığında Rousseau, vicdanı, insan doğasını mükemmelleştiren ve ahlaksal iyiye yönelmesini sağlayan, onu hayvandan üstün kılan ve belki de en önemlisi insanın katı inançlardan, yani dogmatik düşüncelerden arınmasına yardımcı olan bir unsur olarak görür (Rousseau 2002: 184-189).

Kant, ahlak felsefesini kurarken ahlakın apriori yönünü öne çıkarmıştır. Bir başka deyişle, tümel geçerliği olan bir ahlak anlayışı ortaya koymayı amaçlamıştır. Tümel geçerliği olan, zorunlu ve koşulsuz olan da kuşkusuz ki, kategorik imperatiftir. Kant’ın aradığı da, yasa niteliğinde olanıdır. Ödev de, yasaya karşı duyulan saygıdan doğar. Ahlak yasası, salt pratik aklın özerkliğinden başka bir şey değildir. Yani, özgürlüğün kendisidir. Kant’ın ifadesiyle “ahlak yasası, aslında, her bakımdan en yetkin olan varlığın istemesi için bir kutsallık yasasıdır” (Kant 1994: 90). Ahlak yasası, koşulsuz ve zorunlu olanıdır. Bu yasa da, kategorik imperatiftir. Diğer bir ifadeyle, ahlak yasasının kendisidir. Kategorik imperatifin olanaklılığı da istencin özgür olmasına bağlıdır. Bu zorunlu bir koşuldur. Buradaki özgürlük bir keyfilik değil, aksine insanın kendi yasasına bağlı olması demektir. Kant’ın, öznel bir duyum anlamında ele aldığı vicdan, özgür bireyin kendini gerçekleştirmesinde ortaya çıkmaktadır. Bu gerçekleştirme, ahlak yasasının içselleştirilmesiyle olanaklıdır. Yalnızca koşulsuz olarak buyrulan ahlaksal iyidir. Bir eylemin dışsal koşullardan etkilenmeden bizatihi kendinden kaynaklı olarak istenmesidir. Kuşkusuz bu isteme, Kant’ın deyişiyle, “genel bir yasa olmasını isteyebileceğin bir ilkeye göre eyle” şeklinde olacaktır. Yasa da, kendisine göre eylem-de bulunulmasını emreden bir ilke olarak karşımıza çıkacaktır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde vicdan, bir tür ahlaki bilinç ve farkındalık olarak karşımıza çıkmaktadır. Kant’ın, öznel bir duyum dediği vicdanı, ahlaki bilinç olarak ele aldığımızda, onun ahlaki eylemlerin nesnel denetleyicisi olduğunu da söyleyebiliriz. Bertrand’ın deyişiyle vicdan, “temyiz isteği olmayan bir mahkeme” (Bertrand 2001: 23) konumundadır.

Rousseau’daki ahlaksal iyi, ahlaki davranışların belirli bir ereğe uygun olmasını gerektirir. Bu erek ise, insanın ahlaki varlığının ontolojik garantisi olan ve hem kendisi hem de başkalarıyla olan ilişkilerinde ona kılavuzluk eden vicdandır. Vicdan, başkalarıyla birlikte yaşayabileceğimiz hem kendimizle hem de başkalarıyla iletişim

kurabileceğimiz bir alan yaratır. İnsanın ahlaki varlığa ulaşmasında kendisine yardımcı olur, ona yol gösterir. Rousseau için ahlak demek, vicdanın sesine kulak vermek, ona uygun davranmak demektir (Dent: 59). Kişisel çıkar duygularından uzak, erdemden yana tavır koymak demektir. Vicdan demek, Tanrı'nın yaratmış olduğu düzenle uyum içinde olmak demektir. Rousseau da, insanın gerçek iyiliğinin bu düzende ortaya çıkabileceğini söyler. Vicdan, tanrısal düzenin insanın içindeki yansıması olduğuna göre, insanın gerçek iyiliği de bu düzene, yani vicdana uygun davranmasında yatar. Vicdan aynı zamanda insani bir melekedir. Bu yönüyle ele alındığında *vicdanın*, özel bir ahlak duygusu olduğunu söyleyebiliriz. Bunun içindir ki Rousseau, *vicdanı*, özel bir yeti, insani bir meleke ve özelde de “ahlak duygusu” olarak ele almıştır. Ahlaki bilinç de diyebileceğimiz vicdan, ahlaksal eylemlerin yargısal denetim işlevini yerine getiren, kişinin niyet ve eylemlerinin sorgulanmasında ahlaki bir ilke olarak değerlendirilebilir. Vicdan, ahlaki bir değer olan özgürlüğün tam olarak gerçekleşmesiyle anlamlı ve işlevsel hale gelebilir. İnsanın, “insan olma niteliği” ile eşdeğer olarak görülen özgürlüğün gerçekleşmesi demek, ahlaki bilincin gelişmesi ve dolayısıyla vicdan dediğimiz doğal ayırt edicinin işlevini yerine getirmesi demektir.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia (1982) *Ahlak Öğretileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- BERTRAND, Alexis (2001) *Ahlak Felsefesi*, çev. Salih Zeki, Sad. Hayrani Altıntaş, Ankara: Akçağ Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (2000) *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- DENT, N. J. H. *Rousseau Sözlüğü*, çev. B. Gözkan & N. Ilgıcioğlu & A. Çitil & A. Kovanlıkaya, Ankara: Sarmal Yayıncılık.
- DENT, N. J. H. (1989) *Rousseau – An Introduction to his Psychological, Social and Political Theory*, New York: Basil Blackwell Inc.
- İZVEREN, Adil (1980) *Toplumsal Törebilim (Sosyal Ahlak)*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- KANT, Immanuel (1994) *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- KANT, Immanuel (1993) *Grounding For The Metaphysics Of Morals*, Trans. James W. Ellington, Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company Inc.
- KUÇURADI, İoanna (1996) *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (1969) *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- POPKIN, Richard H & STROLL, Avrum (1975) *Philosophy Made Simple*, London: W. H. Allen & Company, Ltd.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (1954) *The Social Contract*, trans. and int. by Willmoore Kendall, Chicago: The Henry Regnery Company.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2002) *Emile*, çev. M. Baştürk & Y. Kızılcım, Erzurum: Babil Yayınları.
- URMSON, J. O. (1960) *Western Philosophy and Philosophers*, London: Hutchinson & Co. Ltd.
- VESEY, G. & FOULKES, P. (1990) *Collins Dictionary of Philosophy*, London & Glasgow: Printed in Great Britain by Collins.